

L'ASSOCIACIONISME OBRER: DE LA RESISTÈNCIA AL SINDICALISME EL CAS DE SANT FELIU DE LLOBREGAT (1861-1914)¹

AGUSTÍ GARCÍA I LARIOS

Comunament s'ha acceptat que el segle XIX marca la pauta d'aparició i desenvolupament de dues noves classes socials, la burgesia i el proletariat, que transmuten radicalment el panorama social existent fins aleshores. Aquest progressiu procés de conformació social estava associat molt directament als canvis econòmics esdevinguts, fonamentalment, en aquesta centúria. En qualsevol cas, totes dues classes socials mantenen una relació ben definida: l'una detenta els mitjans de producció i, alhora, els béns produïts, i l'altra hi aporta la seva força de treball. Com indica Manuel Tuñón de Lara, «obrero y clase obrera nacen tras un complejo proceso de separación entre trabajador e instrumentos de producción, al cabo del cual existe una auténtica economía de mercado».² Encara més: l'articulació del moviment obrer es produeix en la mesura que, amb una presa de consciència de la seva condició social, els obrers s'associen amb finalitats professionals o potser també polítiques, és a dir, en la mesura que constitueixen grups específics d'afinitat per tal de copsar unes determinades necessitats i interessos —normalment l'associació és considerada com la unió prolongada, organitzada, lliure i voluntària per a l'obtenció d'un fi o objectiu comú».³

Ací es planteja la idoneïtat d'estudiar l'associacionisme obrer, el seu sorgiment, l'articulació, el desenvolupament, la interrelació, la plasmació ideològica, etc., en un àmbit ben concret com ara Sant Feliu de Llobregat. L'àmbit cronològic, d'altra banda, se circumscriu als anys claus de la seva embranzida: al darrer terç del segle XIX, perllongat fins a l'inici del conflicte mundial el 1914; és a dir, els anys en què s'inicià a Sant Feliu de Llobregat el procés industrialitzador amb el qual, evidentment, va estar fortament lligat el desenvolupament del moviment obrer local.

Tradicionalment l'economia de Sant Feliu de Llobregat i de tota la comarca del Baix Llobregat ha estat eminentment agrària. Va ser al llarg del segle XIX que s'hi va produir un procés notable de modificacions en el sistema productiu. De primer, les transformacions afectaren l'estructura agrària, ja que s'hi produí un augment de producció i una comercialització àmplia —és a dir, es passà d'una agricultura emprada, en termes generals, per a l'autoconsum a una altra «de

1. Aquest article és el fruit força directe d'una recerca col·lectiva, realitzada juntament amb Pilar Antolín i Enric Ferreras sobre els inicis de l'associacionisme contemporani a Sant Feliu de Llobregat, del 1850 al 1914, en curs d'edició.

2. Manuel Tuñón de Lara, *El movimiento obrero en la historia de España*, Madrid, Taurus, 1972, p. 9.

3. Pere Solà, *Història de l'associacionisme català contemporani. Barcelona i les comarques de la seva demarcació*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993, p. 10.

màxima explotació i comercialització—,⁴ si bé també fou important en aquesta centúria la diversificació dels conreus.⁵

En qualsevol cas, el procés de transició de l'agricultura vers el sistema productiu capitalista va estar estretament vinculat a un segon element transformador, la progressiva industrialització que hi tingué lloc.⁶ A partir de mitjan segle XIX, s'hi manifestaren els primers indicis d'una incipient activitat industrial moderna, desenvolupada a redós de la producció tèxtil.⁷ Els precedents locals es troben, reculant en el temps, en la tradició vilatana de confeccionar blondes,⁸ però, també i sobretot, en l'activitat prístina dels santfeliuencs Ramiri Güell i Pau Mayol el 1838, ampliada ben aviat per altres com Antoni Camins, Pau Tintoré, Joan Pahisa i Josep Solà el 1845.⁹ Alguns dels trets caracteritzadors de l'activitat industrial tèxtil d'aquests primers anys són apuntats per Àngel Calvo, a saber: d'una banda, una part de la població feia compatible l'agricultura i la indústria, de tal manera que hi havia «una simbiosi amb l'economia tradicional (el tèxtil no és encara una alternativa al camp) i una coexistència amb activitats desenvolupades anteriorment»; i, d'una altra banda, les dimensions de les fàbriques a Sant Feliu eren reduïdes, s'hi emprava un nombre migrat de treballadors i presentaven un exigü nivell de mecanització.¹⁰

Fins al darrer quart del segle XIX i la primera dècada del XX no es va encetar un període d'expansió i ampliació de la indústria tèxtil vilatana, protagonitzat per les factories de Can Bertrand, Can Corrons i Can Güell. Hi ha diferents elements indicadors que palesen aquest creixement, tal vegada el més eloqüent dels quals sigui el nombre de treballadors ocupats a les indústries locals. Així, el 1862, d'una població total de 2.478 habitants n'eren definits com a obrers 42; el 1913, quan la població s'acostava als 4.000 santfeliuencs, n'hi havia 1.071 treballant a les indústries locals.

La primera mostra d'associacionisme obrer al municipi de què hom té notícia està lligada a una vaga realitzada, a l'estiu del 1861, per 15 obrers de les empreses Martí i Ribas que demanaven

4. Mercè RENOM [cur.], *Guerrilles al Baix Llobregat. Els «carrasquets» del segle XVIII, i els carlins i els republicans del segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1986, p. 21.

5. Sobre el panorama comarcal i local a finals del segle XVIII hom pot consultar el qüestionari de Francisco de Zamora a Jaume CODINA; Josep MORAN; Mercè RENOM [cur.], *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Barcelona, Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. Per aprofundir, d'altra banda, en l'agricultura del Baix Llobregat vegeu Gemma TRIBÓ, *Evolució de l'estructura agrària del Baix Llobregat, 1860-1931*, Universitat de Barcelona, 1991, tesi doctoral inèdita.

6. Vegeu, especialment, l'estudi col·lectiu següent: Àngel CALVO [cur.], *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, 1995.

7. Sobre aquest aspecte hom pot consultar, per exemple, Àngel CALVO, *Orígens i desenvolupament de la indústria a Sant Feliu de Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat, Ajuntament, 1987, i, també, Joan Anton CARBONELL, «Desenvolupament de la indústria tèxtil a Sant Feliu de Llobregat (1861-1923)», a CALVO [cur.] (1995), p. 405-425.

8. Aspecte mencionat a Vicente de FRUGOLA, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña*, Barcelona, 1824, p. 2, a VÍCTOR BALAGUER, *Guia-cicerone de Barcelona á Martorell por el ferro-carril*, Barcelona, Imp. Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas, 1857, p. 60, i en articles sobre el Principat de Catalunya, Andorra i la zona de parla catalana del regne d'Aragó a Pascual MADRIZ, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, vol. II, Barcelona, Curial, 1985, p. 104.

9. La informació de l'any 1838 és recollida a Joan Anton CARBONELL, *Estudi comparat de la industrialització de Sant Feliu i Molins de Rei*, 1988, I Premi Llorenç Sans (inèdit); la de 1845, a M. LUZ RETUERTA, «Les primeres indústries de la comarca. Estadístiques de 1844-1845», *Butlletí del Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat*, núm. 7 (1985), p. 4-6.

10. CALVO (1987), p. 14.

QUADRE 1

<i>Empresa</i>	1897	VII. 1913	VIII. 1913
Bertrand	539	700	480
Solà Sert	175	300	260
F. i A. Vila	40	-	-
F. i G. Vila	-	100	160
A. Vila	-	33	41
Ribalta	-	53	60
Miret i Llord	-	120	70
Total	754	1.306	1.071

FONT: CALVO [cur.] (1995), p. 419.

un augment salarial. Aquesta acció, però, no aparegué espontàniament, ja que, segons es recull en la documentació, els obrers vaguistes seguien les indicacions d'una «associació», de la qual es desconeix cap més informació.¹¹ En qualsevol cas, cal parlar esment en la precarietat de les condicions de vida i de treball de la població obrera en aquest moment de transició econòmica. Unes condicions que marcaven una existència difícil: habitatges amb poca salubritat, alimentació inadequada, jornada laboral excessivament llarga, inseguretat en l'ocupació, salari molt baix, indefensió davant la malaltia, l'atur o la vellesa, etc.¹²

Aquestes contradiccions socials donaran lloc a associacions netament obreres durant el Sexenni, en una conjuntura, d'altra banda, procliu a la seva manifestació. Així, l'any 1871, hi havia a Sant Feliu dues societats obreres, de creació anterior, que en aquell moment no formaven part de la Internacional.¹³ L'any següent, el jutge de primera instància de Sant Feliu informava que «s'havia as-sabentat que els afiliats a la Internacional, integrada per obrers i jornalers del camp, volien alterar l'ordre públic»¹⁴ a Sant Feliu; i, en aquest mateix ambient conflictiu, hi hagué també una vaga a la fàbrica tèxtil de Manuel Bertrand, a qui alguns dels seus obrers van amenaçar.¹⁵ Entre setembre

11. Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat (AHCSFLL), Fons Municipal, correspondència (1861). Citat per J. A. Carbonell a CALVO [cur.] (1995), p. 420.

12. Mancats d'obres que aportin una visió global sobre aquest aspecte, poden consultar-se algunes monografies territorials força interessants com, per exemple, Joan SERRALLONGA, «La vida i la mort a la Catalunya treballadora: Osona, 1880-1920», a Joan SERRALLONGA; Josep Lluís MARTÍN, *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Sant Quirze de Besora, Associació Cultural Gombau de Besora, 1992; i també Albert ARNAVAT, *Moviments socials a Reus, 1808-1874. Dels motins populars al sindicalisme obrer*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1992.

13. *La Federación* (1872).

14. M. LUZ RETUERTA, *Origen i debat sobre la capitalitat comarcal de Sant Feliu de Llobregat al segle XIX*, Sant Feliu de Llobregat, Ajuntament, 1987, p. 16.

15. AHCSFLL, Fons Municipal, correspondència (1872). Citat per J. A. Carbonell a CALVO [cur.] (1995), p. 421.

del 1873 i maig del 1874 actuà a Sant Feliu una secció local de la Internacional,¹⁶ de la qual, però, no es té cap més notícia que un ofici d'agost del 1874 del Govern Militar en què s'ordenava investigar sobre aquest nucli local proper a l'internacionalisme.¹⁷

D'altra banda, l'activitat agrària en general travessà durant aquests anys una inestabilitat constant. Els jornalers patien una situació de precarietat, i això originà l'existència de fórmules associatives, sovint de caire mutualista, que reemplaçaren progressivament la incidència d'altres de mena beneficoreligiosa vinculades a l'Església. A Sant Feliu, durant aquests convulsius anys, es creà, concretament el 1872, tal vegada recollint les influències del Congrés de Treballadors Agrícoles, celebrat feia poc a Barcelona, el maig del 1872,¹⁸ la Societat d'Obrers Agrícoles de Sant Feliu de Llobregat i la seva rogalia, que es mantingué fins al 1875, any en què s'hagué de dissoldre.¹⁹

Amb la instauració de la restauració borbònica el 1875, la situació social dels obrers s'agreujà força. Hi havia en aquells moments una malfiança notòria envers els sectors populars entre les classes benestants, que temien pel futur de l'estat liberal i l'ordre burgès, atesa la intensa activitat obrera durant el Sexenni, i que els va dur a articular fórmules de control força intenses sobre l'obrerisme.²⁰ Un obrerisme enfrontat a una doble lluita: amb aquesta burgesia esporuguida que frenà les seves reivindicacions, però també amb un estat encara precapitalista i repressiu.²¹

L'obrerisme local, doncs, passà a activar una mena de camuflatge de les seves activitats amb la creació d'associacions «que permetessin la realització d'activitats i la conformació d'una cultura obrera».²² Fou així com, tot i el ferreny control, els sectors populars santfeliuencs crearen, el 1881, una associació que, des de bon començament, va voler respondre en tot moment a les necessitats específiques dels obrers i menestrals de la vila: l'Ateneu Lliure del Llobregat. Aquesta entitat donà el contrapunt a una altra amb una significació ben diferent, el Casino Santfeliuenc, que, creada

16. *Actas de los Consejos y Comisión Federal de la Región Española*, Barcelona, 1970. Citat per J. A. Carbonell a CALVO [cur.] (1995), p. 421.

17. Concretament es volia esbrinar «[...] dónde tiene la sociedad internacional sus oficinas y [...] de dónde parten las órdenes para las imposiciones que hacen los obreros a los dueños [de la indústria tèxtil de Manuel Bertran] y amenazando de muerte a los obreros que no cumplan sus órdenes» (AHCSFLL, Fons Municipal, correspondència [1874]).

18. Emili GIRALT; Albert BALCELLS; Josep TERMES, *Los movimientos sociales en Catalunya, Valencia y Baleares*, Barcelona, Nova Terra, 1970, p. 76.

19. AHCSFLL, Fons Municipal, Correspondència (1872-1875).

20. GIRALT; BALCELLS; TERMES (1970), p. 8: «El obrerismo tendrá que luchar en un doble frente: el lógico que le ofrece la burguesía ante sus reivindicaciones y el que le presenta el Estado, quien no estando totalmente identificado con la burguesía, sino bajo una mentalidad pre-capitalista, ve solamente la agitación obrera bajo el prisma del orden público y quiere resolver los conflictos con procedimientos preferentemente represivos. Y todavía cuando la burguesía habrá perdido u olvidado su vocación reformista, el obrero hallará frente a sí el egoísmo patronal y el reaccionarismo del estado aliados en un frente único.»

21. Segons Àngel Duarte i Joan Serrallonga, els dos objectius prioritaris de la burgesia catalana van ser: d'una banda, «trobar formes de representativitat que fessin innecessari el recurs a les classes subalternes en els debats polítics del nou règim»; i, d'altra banda, «la desarticulació política dels sectors populars, per la qual cosa s'havia de desactivar el moviment republicà i [...] reprimir el moviment obrer». Apud Àngel DUARTE; Joan SERRALLONGA, «Una aproximació a l'obrerisme osonenc en el darrer quart del segle XIX», a Jordi FIGUEROLA [cur.], *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d'història*, Vic, Eumo Editorial; Centre d'Estudis Socials d'Osona, 1990, p. 187.

22. Joan Anton CARBONELL; Maribel OLLÉ; Mercè RENOM; Carles SANTACANA; Gemma TRIBÓ, «Aproximació a les formes i evolució de l'associacionisme al Baix Llobregat, en el marc de les transformacions socio-econòmiques i polítiques de l'època, segle XIX-1930», a CALVO [cur.] (1995), p. 693.

el 1879, aplegava bona part dels propietaris, els industrials, els funcionaris i els professionals liberals i que restà situada en un espai ideològic conservador.

La fundació d'ateneus obrers va ser un fenomen estès per tot Catalunya; al Baix Llobregat, l'associacionisme ateneista prengué un fort impuls.²³ A Sant Feliu, l'Ateneu es va plantejar un doble objectiu: d'una banda, esdevenir un mitjà d'«instrucción, solaz, esparcimiento y recreo» i, d'altra, vetllar pels interessos morals i materials de la comarca. No només per les finalitats preteses —reflectides en les activitats i serveis—,²⁴ sinó per la seva composició obrera,²⁵ l'Ateneu Lliure del Llobregat s'integra dintre del grup d'associacions culturals adreçades a «allunyar els obrers del vici, l'alcohol i el reneç tavernari i de la temptació de pecar» i pretenia «fornir-los els elements que els havien de permetre [als obrers] a desenvolupar-se en la vida».²⁶

L'obrerisme es va manifestar amb l'Ateneu especialment, però no només amb aquest; es crearen, així mateix, altres associacions, de caire eminentment cultural. Tal va ser el cas d'El Mutuo Apoyo, una associació coral d'inspiració claveriana i amb plantejaments mutualistes que tingué els seus precedents locals en el Cor de Sant Feliu, format el 1861, i que desembocà, passats els anys, en una altra important associació local, La Unió Coral, que va promoure, d'ençà de la seva creació el 1892, activitats fonamentalment culturals i recreatives, però també amb un fort component de sociabilitat: semblantment al Casino i l'Ateneu, també disposava de cafè, organitzava excursions, etc.²⁷

D'altra banda, quan al camp santfeliuenc es patiren els efectes de la crisi agrària de l'any 1880, es crearen dues associacions d'obers agrícoles: la Germandat d'Obrers Agricultors de Sant Isidre Llauredor i la Unió de Treballadors Agrícoles. L'any 1882, però, es va dissoldre una associació local anomenada Lliga de Viticultors Rabassaires, la creació de la qual, però, hom desconeix.

Progressivament, el règim afeblí el seu control social i tendí vers una certa tolerància. Dues fites importants van ser l'aportació de dues normes legals: primer, el 1887, una nova llei d'associacions,²⁸ i el 1890, a càrrec dels liberals de Sagasta, una nova llei electoral que establia el sufragi uni-

23. Vegeu, especialment, CARBONELL; OLLÉ; RENOM; SANTACANA; TRIBÓ, a CALVO [cur.] (1996), p. 681 i s. Pere Solà destaca la importància dels ateneus i els centres culturals dintre del panorama associatiu baix llobregatí i, alhora, aquest dintre del marc de la província (Solà, p. 168): «Cap comarca pròxima a la capital de Catalunya, llevat del Vallès Occidental, la supera en nombre d'ateneus.»

24. Les activitats promogudes per l'Ateneu tenien un doble vessant: el recreatiu —ball, teatre, cafè, etc.— i el cultural —conferències, biblioteca i, especialment, l'escola pròpia.

25. Malgrat no tenir la documentació patrimonial de l'entitat sobre els seus socis i mancats, doncs, d'una anàlisi acurada sobre la seva composició en aquests anys, hi ha referències posteriors que confirmen que la composició majoritària estava integrada per obrers, com ara una informació, el 1900, de l'alcalde dinàstic de la vila, Josep Ricart i Roca, al Govern Civil, en la qual defineix els socis de l'entitat com a obrers (AHCSPLL, Fons Municipal, correspondència [1900]).

26. Pere ANGUERA, «Els Ateneus en la Catalunya vuitcentista», a *Associacions. Cultura i societat civil a Catalunya*, Tarragona, El Mèdol, 1994.

27. Hom pot consultar, sobre El Mutuo Apoyo per exemple, Agustí GARCIA, «Aproximación al asociacionismo mutualista santfeliuense: el caso de La Unió Coral en el período 1875-1923», a *Congrés Internacional d'Història. Catalunya i la Restauració (1875-1923)*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992, p. 515-518; sobre la presència claveriana al Baix Llobregat, Agustí GARCIA, «L'Eco de Euterpe i els cors de Clavé al Baix Llobregat (1861-1880)», *Materials del Baix Llobregat*, núm. 1 (1994), p. 67-69; i, també, sobre La Unió Coral, Pilar ANTOLÍN; Enric FERRERAS; Agustí GARCIA, «El Coro». *Cent anys d'associacionisme a Sant Feliu de Llobregat (1892-1992)*, Sant Feliu de Llobregat, Ajuntament, 1992.

28. Vegeu-ne l'interessant estudi de Manuel Ramón ALARCÓN, *El derecho de asociación obrera en España (1839-1900)*, Madrid, Ediciones de la Revista del Trabajo, 1975.

versal masculí. En aquesta nova conjuntura d'obertura política, els lligams entre els sectors republicans i obreristes bascularen progressivament vers una separació, fonamentada, segons Santiago Albertí,²⁹ en les profundes modificacions esdevingudes en el camp de l'obrerisme: per l'escàs desenvolupament cívic de l'obrerisme, per la creixença lenta del socialisme i per la presència de l'ideari anarquista. En el cas de Sant Feliu, per la documentació de què hom disposa, sembla clar que cap dels tres eixos argumentals hi són vàlids. Tanmateix, resta pendent d'analitzar si efectivament va haver-hi dissociació —tàctica o ideològica— entre l'obrerisme i el republicanisme locals. Aquest últim, en qualsevol cas, va articular-se en un seguit d'agrupacions, totes de reduïdes dimensions i amb una gran inestabilitat i discontinuïtat, aglutinades, però, a l'entorn de dos nuclis ideològics: el federalista i el fusionista.³⁰

Aquesta eferescència política de la fi del segle es mantingué i augmentà força, amb el canvi de centúria, i molt especialment durant la primera dècada. L'activitat política local restà protagonitzada durant aquests anys per tres forces polítiques: els republicans catalanistes, els radicals i els tradicionalistes —aquests dos últims fortament enfrontats entre si ideològicament i, àdhuc, físicament.³¹

L'obrerisme local s'articulava encara a la primeria de segle amb un model de societat d'ofici, i és precisament el pas d'aquest model al sindicat únic el fet més destacable en la seva evolució. Aquest pas, l'articulació d'un sindicat únic, va ser mediatitzat políticament pels elements radicals locals. De primer, partint de la seva pròpia agrupació, la Fraternitat Republicana Radical, van crear, a començaments del 1913, la Casa del Pueblo, i tot seguit, aquell mateix any l'instrument definitiu per articular bona part de l'obrerisme santfeliuenc: la Societat d'Oficis Varis —popularment coneguda com La Vària.³² Aquest procés es va desenvolupar en una conjuntura econòmica local difícil, de recessió en el tèxtil, que va generar un clima de conflictivitat. Aquesta conjuntura favorable al reforçament obrer va ser emprada pel nucli radical per tal de menar un sindicalisme de masses, radicalitzat i polititzat. Primerament, amb una intensa campanya propagandística i de conscienciació societària i obrera en què foren presents «compañeros de Barcelona», on s'esperonava els obrers santfeliuencs a prendre part en els actes reivindicatius. El 1913 hi hagué una vaga del tèxtil que sacsejà Sant Feliu i comportà la paralització total de la produc-

29. Santiago ALBERTÍ, *El republicanisme català i la Restauració monàrquica (1875-1923)*, Barcelona, Albertí editor, 1973, p. 107 i 108.

30. El llarg d'aquesta dècada, van aparèixer els agrupaments polítics següents: un Comitè Federal de Sant Feliu de Llobregat (1890), una Unió Republicana (1895), un Comitè Fusionista Local (1897) i un Centre Democràtic Federal (1899) (AHCSFLL, Fons Municipal, correspondència [1895-1897] i Àngel DUARTE, *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo Editorial, 1987, p. 178).

31. El maig del 1911 es va produir una violenta topada entre els elements radicals i tradicionalistes que se saldà amb cinc morts. Sobre les forces polítiques vegeu, per exemple, Maribel OLLÉ, Mercè RENOM, Gemma TRIBÓ, «Límits i contradiccions dels republicans autonomistes de Sant Feliu de Llobregat (1909-1914)», a Col·loqui Internacional «Revolució i socialisme», Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989, p. 255 i s.; Joan B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986; i, també, Joan TARDÀ, *Republicans i catalanistes al Baix Llobregat a principis de segle XX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 1991.

32. Segons la informació tramesa per l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat al jutge d'instrucció local, els membres de La Vària són «procedentes de una asociación disuelta que se titulaba La Casa del Pueblo y a su vez esta procede de la Fraternidad Republicana Radical» (AHCSFLL, Fons Municipal, Comissió local de l'Institut de Reformes Socials (1913)).

ció local.³³ L'acció radical, però, s'amplià amb la diversificació de l'activitat industrial a Sant Feliu de Llobregat. Sota la direcció del líder radical local Remigi Roca i Jorba, es crearen dues noves associacions obreres el 1914: La Unió d'Obrers Metal·lúrgics Art Fabril i La Energia.³⁴

A banda d'aquestes articulacions obreristes menades pels radicals, es van desenvolupar a Sant Feliu de Llobregat altres associacions obreristes, com ara la Societat Cooperativa La Fraternitat, creada el 1894 i perllongada fins al 1912, i el sindicat d'empresa El socorro Mutuo de San Feliu de los trabajadores de la Fábrica F. G. Vila, el 1914.

L'activitat obrera a Sant Feliu, que va estar fortament polititzada, va derivar cap a una mena de sindicalisme nou, arran de la vaga general del 1913, caracteritzada per la coordinació obrera, i que, pocs anys més tard, després de la Primera Guerra Mundial, va deixar pas a un desencís de l'obrerisme polític que menà el transvasament dels obrers locals vers l'apoliticisme anarcosindicalista.

33. AHCSFLL, Fons Municipal, Actes de la Comissió Local de l'Institut de Reformes Social (1913). Pel que fa al desenvolupament d'aquesta vaga hom disposa de la crònica a TARDÀ (1991), p. 123 i s.

34. TARDÀ (1991), p. 128 i AHCSFLL, Fons Municipal, Comissió Local de l'Institut de Reformes Socials (1914).